

скохозийственное население экономически активно участвующее в производстве. Здесь рассматриваются различные меры для измерения величины производства, а в том числе: обработанная площадь, смесь растительных культур, урожай с одного гектара и производственный капитал. Аграрная перенаселённость возрастает, когда увеличивается число сельскохозяйственного населения активно участвующего в работе, когда уменьшается доход, получаемый от сельскохозяйственного производства и когда повышается производительность труда в сельском хозяйстве. Приводится пример, который показывает, что в Югославии аграрная перенаселённость была бы восемь миллионов совокупного аграрного населения, если бы югославские урожаи были достигнуты французской производительностью труда, а если бы французские урожаи должны были достигаться югославской производительностью труда в сельском хозяйстве, то число сельскохозяйственного населения должно было бы увеличиться на 4,6 миллиона.

Третий подход к вопросу аграрной перенаселённости касается неподвижности аграрного населения. Можно задать вопрос: почему перенаселённое население не расселяется в другие края? Факторы, которые такое население держат на одном месте, представляют собой четыре разные группы: привлекательные эндогенные факторы, акспулзивные эндогенные факторы, акспулзивные экзогенные факторы и привлекательные экзогенные факторы.

По всему этому прибавляется синоптический рисунок примеров таких факторов, которые влияют на неподвижность перенаселённого сельскохозяйственного населения: демографический фактор, натуральные источники, орудия производства, трудоустройство, рынок и доход, уровень жизни и др.

Staračka domaćinstva na selu

Dr Petar Marković

Brzi ekonomski razvoj, naročito u posljednjoj deceniji, omogućio je masovan odlazak omladine sa individualnih poljoprivrednih gazdinstava. Po obimu je odlazak sa individualnih gazdinstava bio veći nego što su kontingenti prirodnog priraštaja. Najveći deo omladine koji je napustio selo i individualno gazdinstvo uključio se u neagrarnе delatnosti i razne društvene službe. Tako masovan odlazak iz poljoprivrede uslovio je smanjenje poljoprivrednog stanovništva sa 73% koliko je bilo u 1945. godini na 49% u 1961. godini.

Pored stanovnika koji napuštaju individualno domaćinstvo i selo i prelaze u grad, dio stanovnika i radne snage nalazi zaposlenje u neagrarnim delatnostima, ali i dalje ostaje da živi u domaćinstvu. Prvim vidom napuštanja poljoprivrede nastaju staračka domaćinstva, ali i drugim vidom napuštanja poljoprivrede domaćinstva ostaju bez poljoprivredne radne snage i sa

gledišta poljoprivrede kao delatnosti i ova domaćinstva su staračka. Prema popisu poljoprivrede od 1960. godine, ima oko 210.000 domaćinstava bez poljoprivredne radne snage, tj. 8,2% ukupnog broja individualnih poljoprivrednih domaćinstava.

Odlazak stanovništva i radne snage sa sela nije bio praćen smanjivanjem broja individualnih gazdinstava, a isto tako ni adekvatnim smanjivanjem površina u posedu individualnih gazdinstava. Staviše, broj individualnih gazdinstava u Jugoslaviji u proseku se povećao, mada neznatno, tj. za oko 0,5%.

Ako bi se tendencije u broju individualnih gazdinstava posmatrale u jednom opštem proseku, dobio bi se utisak da ekonomski razvoj ne uslovljava smanjivanje broja individualnih gazdinstava i njihovo nestajanje. Međutim, ako se posmatra struktura domaćinstava — vlasnika gazdinstava, može se videti da jedan broj domaćinstava čine staračka domaćinstva, tj. domaćinstva bez omladine koja se više neće reprodukovati kao individualna poljoprivredna domaćinstva.

Nastajanje staračkih domaćinstava je normalni proces u ekonomskom razvoju i broj takvih domaćinstava je uglavnom određen obimom odlaska omladine sa sela i smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva. Brzo nastajanje staračkih domaćinstava na selu ima niz implikacija na poljoprivrednu proizvodnju, podružljavanje u poljoprivredi, proizvodno-ekonomske odnose, strukturne promene na selu i dalju populaciju poljoprivrednog stanovništva.

Popis poljoprivrede 1960. godine registrovao je 67.223 domaćinstava bez aktivnih članova (bez radne snage) što čini 2,6% ukupnog broja individualnih poljoprivrednih domaćinstava. To su ustvari staračka domaćinstva. Njihov je broj određen ekonomskim razvojem, odnosno dostignutim nivoom ekonomske razvijenosti i različit je po područjima.

Tabela 1

Domaćinstva bez radne snage 1960. g.¹

	Domaćinstva bez poljoprivrede radne snage		Domaćinstva bez radne snage — staračke	
	broj	%	broj	%
Jugoslavija	210.685	8,2	67.223	2,6
BiH	46.663	10,2	10.140	2,2
Crna Gora	6.609	10,2	3.431	5,3
Hrvatska	48.985	7,4	18.475	2,8
Makedonija	12.513	8,0	2.441	1,6
Slovenija	14.686	7,5	3.380	1,8
Srbija	81.229	7,4	29.356	2,7
uže područje	30.939	4,5	13.809	2,1
Vojvodina	42.972	14,0	13.281	4,3
Kosmet	7.318	7,1	2.266	2,2

¹ S obzirom na definiciju aktivnosti u poljoprivredi, koja u popisu poljoprivrede 1960. g. nije ograničavana godinama starosti, može se suditi da ovih domaćinstava ima više. Naime, aktivnost je definisana radom na poljoprivrednim poslovima. Kako se za rad u poljoprivredi smatra i rad u dvorištu i oko stoke, to su mnoga stara lica svrstana u aktivne poljoprivrednike i pored toga što su stara i nesposobna za rad, pa ih se ne bi moglo smatrati za privredno aktivna lica.

Relativno najviše staračkih domaćinstava je u Crnoj Gori, na šta je pored ostalog uticalo i brže definitivno napuštanje gazdinstva i sela. Vojvodina ima najveći procenat domaćinstava bez poljoprivredne radne snage, što ukazuje u ovom području na intenzivno zapošljavanje van poljoprivrede uz ostajanje na gazdinstvu, tj. da se znatan broj individualnih gazdinstava nalazi u vlasništvu onih kojima poljoprivreda i individualno gazdinstvo nisu osnovni izvor prihoda.

Nastajanje staračkih domaćinstava ima svoju društveno-ekonomsku sadržinu. Ono predstavlja vid postepenog nestajanja i smanjivanja broja individualnih gazdinstava i poljoprivrednog stanovništva. Ali pre nego što se ugasi, gazdinstvo smanjuje svoje proizvodne aktivnosti. Najpre se napušta ratarska proizvodnja, naročito ona proizvodnja koja zahteva dosta ljudskog rada. Sve veće površine poseda daju ova domaćinstva u zakup, a zadržavaju stočarsku proizvodnju. Uporedo sa narastanjem kategorije staračkih domaćinstava vrše se promene u strukturi proizvodnje. Zemlja ovih domaćinstava postepeno prelazi u ruke drugih individualnih gazdinstava ili u društvena gazdinstva. Brojnost staračkih domaćinstava i veličina zemljišnih površina koje su u njihovom vlasništvu ukazuju na mogućnost povećavanja zemljišta društvenih gazdinstava.

Uporedo sa povećavanjem kategorije staračkih domaćinstava nastaju i novi problemi na selu koji se odnose na pitanje socijalnog zbrinjavanja lica koja više nisu u mogućnosti da svojim radom u poljoprivredi obezbede egzistenciju. Rešenja koja mogu uticati na prevazilaženje ovih pitanja su različita. Ona se mogu odvijati stihijno, unutar individualnih gazdinstava, što se najčešće sada i dešava. Staračka domaćinstva ustupaju svoje gazdinstvo onima koji se obavezuju da će ih izdržavati do kraja života. Takvu obavezu prihvataju domaćinstva sa malo zemlje a više dece koju zadržavaju na gazdinstvu. Na taj način individualno gazdinstvo, koje bi se inače ugasilu, reprodukuje se i u narednoj generaciji, što je nepovoljnije rešenje sa gledišta promena svojske strukture u poljoprivredi i procesa podružnivanja.

S obzirom na činjenicu da se kategorija staračkih domaćinstava neprestano povećava, ukazuje se potreba, da društvo ovom pitanju blagovremeno posveti potrebnu pažnju. I tu postoje različita rešenja. Svakako da je najprikladnije ono koje formiranje fondova za socijalno zbrinjavanje staračkih domaćinstava traži u samom dohotku individualnih gazdinstava, odnosno u njegovoj raspodeli.

Dohodak individualnih gazdinstava je u stalnom porastu povećavanjem proizvodnje, povećavanjem cena poljoprivrednih proizvoda, povećavanjem zaposlenosti van gazdinstva i povećavanjem ličnih dohodaka lica zaposlenih van gazdinstva. 1954. godine novčana primanja od prodaje proizvoda gazdinstva iznosila su, u proseku po domaćinstvu, 74.467 d, a primanja od rada van gazdinstva 47.410 d. 1961. godine novčana primanja od prodaje proizvoda gazdinstva iznosila su 181.600 d, tj. povećanje u odnosu na 1954. godinu za 2,43 puta, a novčana primanja od rada van gazdinstva 169.800 d, tj. povećanje u odnosu na 1954. godinu 3,57 puta. Takvim je povećavanjem novčanih primanja i povećavanjem proizvodnje povećavan dohodak i on je još uvek u stalnom porastu. Od uvećanog dohotka jedan deo se može odvajati za fondove socijalnog osiguranja i penzija.

Na potrebu preduzimanja potrebnih mera na području osiguranja domaćinstava koja više nisu u mogućnosti da sopstvenim radom održavaju gazdinstvo i egzistenciju, ukazuju i podaci o stalnom povećavanju broja staračkih domaćinstava, stalnom povećavanju prosečne starosti sela, kao i tendencije u profesionalnoj orijentaciji seoske omladine.

Prema anketnom istraživanju koje je u toku leta 1963. godine organizovao Poljoprivredni fakultet u Zemunu na teritoriji užeg područja Srbije i Slavonije, ustanovljeno je da se broj staračkih domaćinstava povećava. Od ukupnog broja domaćinstava u prvom žitorodnom rejonu (Vojvodina i Slavonija) 31% domaćinstava su bez omladine. Ona je, naime, završila razne škole i napustila gazdinstvo i selo. Daljih 47% od ukupnog broja domaćinstava imaju omladinu na gazdinstvu, ali je školuje i ne žele da zadrže naslednika na gazdinstvu. Ostalih 22% domaćinstava zadržava naslednika koji bi nastavio da vodi individualno gazdinstvo.

U užem području Srbije domaćinstva bez omladine čine 18% ukupnog broja domaćinstava, a na Kosovu i Metohiji samo 9%. I ovi podaci ukazuju na uticaj ekonomskog razvoja na odlazak omladine sa sela.

Ako sudimo po prosečnoj starosti članova domaćinstva, može se videti da najveći broj domaćinstava bez naslednika pripada grupama sa starijom prosečnom starošću.

Tabela 2

*Starosna struktura domaćinstava bez nasljednika
u prvom rejonu*

Starosna grupa	Domaćinstva %	Obradiva površina u 000 ha
do 29 godina	2	3
30—39	5	7
40—49	17	23
50—59	31	43
60—69	32	44
preko 70	13	18
Ukupno	100	138

Izvor: Iz neobjavljenog rada autora: »Projekcije promena u agrarnoj strukturi prvog žitorodnog rejona 1962—1975«.

Podaci ovog anketnog ispitivanja, ukoliko bi takvi odnosi važili i za ostala područja (a oni su verovatno takvi i u ostalim područjima) pokazuju da će problem staračkih domaćinstava zauzimati sve značajnije mesto u našoj društveno-ekonomskoj praksi. Ova pitanja po svojoj suštini prelaze okvire agrarne problemeatike, ali se njihovo pravo rešenje može naći i rešavati prvenstveno kroz raspodelu dohotka ostvarenog u poljoprivrednoj proizvodnji.

U prilog konstataciji o stalnom povećavanju prosečne starosti sela govore i podaci o starosnoj strukturi poljoprivrednika i onih koji su stalno zaposleni van gazdinstva u industriji i drugim nepoljoprivrednim delatnostima.

Tabela 3

Starosna struktura poljoprivrednika i stalno zaposlenih van gazdinstva u Jugoslaviji

Godine starosti	Poljoprivrednici	Stalno zaposleni van gazdinstva
Ukupno	100,0	100,0
10—14 godina	2,1	0,1
15—19	9,8	7,6
20—29	25,2	38,3
30—39	21,1	26,7
40—49	14,2	14,1
50—59	16,8	11,0
60 i više godina	10,8	2,2

Izvor: Dokumenti popisa poljoprivrede 1960 godine.

Van gazdinstva su zaposlene uglavnom mlade generacije. Od ukupnog broja stalno zaposlenih van gazdinstva u godištima od 20—39 godine starosti nalazi se 65%, dok poljoprivrednika u ovim godištima ima samo 46,3%. Međutim, poljoprivrednici stari preko 50 godina učestvuju u ukupnom broju poljoprivrednika sa oko 28%.

Razlike između starosne strukture poljoprivrednika i lica stalno zaposlenih van gazdinstva uslovljene su ekonomskom razvijenošću pojedinog kraja. Na primer, u srezu Subotica poljoprivrednici stari preko 50 godina čine 37,5% ukupnog broja poljoprivrednika. Takav je odnos i u ostalim srezovima Vojvodine.

U Sloveniji starosna struktura poljoprivrednika još je nepovoljnija, a razlika između starosne strukture poljoprivrednika i lica zaposlenih van gazdinstva još veća.

Tabela 4

Starosna struktura poljoprivrednika i lica zaposlenih van gazdinstva u Sloveniji

Godine starosti	Poljoprivrednici	Stalno zaposleni van gazdinstva
Ukupno	100,0	100,0
10—14 godina	0,5	—
15—19	6,0	11,4
20—29	15,5	39,1
30—39	18,1	20,4
40—49	16,0	13,6
50—59	23,9	13,2
60 i više godina	20,0	2,3

Na Kosmetu, u nekim srezovima užeg područja Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Hrvatske starosna struktura poljoprivrednika nije tako izrazito pomaknuta na starija godišta, kao što je to u ekonomski razvijenijim rejonima.

Značajni kontingent lica koja su stalno zaposlena van gazdinstva, a to su, kao što pokazuje starosna struktura, uglavnom mlađe generacije, čini da seoske aglomeracije u proseku ne stare onom brzinom kao što se povećava prosečna starost stanovnika individualnih gazdinstava, tj. poljoprivrednika na individualnim gazdinstvima.

Lica stalno zaposlena van gazdinstva nalaze zaposlenje u svim privrednim delatnostima, pa i u društvenom sektoru poljoprivrede. U društvenom sektoru poljoprivrede zaposleno je oko 13,3% ukupnog broja lica stalno zaposlenih van poljoprivrede. Ostalih 86,7% su zaposleni u neagrarnim delatnostima. Od zaposlenih u neagrarnim delatnostima 28,3% su zaposleni u industriji, 17,0% u gradevinarstvu, 9,1% u zanatstvu, 8,9% u organima narodne vlasti, 7,8% u saobraćaju, 6,3% u rudarstvu, 5,2% u trgovini, 3,7% u šumarstvu i 0,4% u ribarstvu.

Postojanje većeg broja staračkih domaćinstava ukazuje i na dalja kretanja poljoprivrednog stanovništva. Pod pretpostavkom da će natalitet biti na dosadašnjem nivou, (a on će se svakako smanjivati sa daljim ekonomskim razvojem) ukupna populacija poljoprivrednog stanovništva će bivati sve manja. Stopa prirodnog priraštaja poljoprivrednog stanovništva u odnosu na nepoljoprivredno stanovništvo će bivati sve manja, zbog sve većeg broja stanovništva (staračkih domaćinstava) u poljoprivredi koje se neće reprodukovati.

Nastajanje staračkih domaćinstava u većem obimu unosi ne samo promene u obim i strukturu proizvodnje i promene u populaciji poljoprivrednog stanovništva, već unosi i druge promene u selo. Sve češće u staračka domaćinstva koja se masovnije nalaze u ekonomski razvijenim rejonima dolaze mladi poljoprivrednici iz planinskih i ekonomski zaostalih rejona. Oni često postaju i naslednici takvih gazdinstava. Ovakva solucija, za društvo nepovoljnija, ima i pozitivnih strana, jer se bez intervencije društva rešava problem stanovništva zaostalih područja, a oni koji dolaze u ekonomski razvijenije rejone primaju običaje i navike koje tu vladaju.

Staračka domaćinstva stvaraju na selu jednu posebnu socijalnu grupaciju. To su domaćinstva koja sve više egzistiraju na osnovu toga što su vlasnici zemlje, a ne na osnovu rada. Otuda je to nova kategorija, ali je karakteristična i po tome što postaje sve masovnija.

Pored kategorije staračkih domaćinstava koja nastaju opisanim procesima migracije mladih generacija sa sela, tj. poljoprivrednih staračkih domaćinstava, na selu se sve više nastanjuju i ona staračka domaćinstva koja su bila zaposlena u nepoljoprivrednim delatnostima, javnim službama i dr. i koja se nalaze u penziji, odnosno više nisu u aktivnoj službi. Kako uslovi života na selu postaju bolji izgradnjom puteva, stambenom izgradnjom, elektrifikacijom i razvojem uslužnih delatnosti, tako i nastaje sve veći priliv staračkih domaćinstava iz grada. Ova domaćinstva unose dalje promene na selo, jer obično ovakva domaćinstva izgrađuju na selu lepe kuće i donose na selo gradski način života.

Nisu još dovoljno proučeni svi ekonomski i socijalni aspekti masovnog nastajanja staračkih domaćinstava na selu. No time se već počinju da bave neke institucije i naučni radnici.

SUMMARY

OLD-AGE HOUSEHOLDS IN AGRICULTURE

In this paper an elaboration was given about tendencies and causes of the continuous increase of old-age households in most agricultural areas of Yugoslavia. In 1960 there were in Yugoslavia 67.223 agricultural households without any labour power or 2,6% of the total number of agricultural households. As a matter of fact, these households belonged to old-age peasants. According to some local investigations the number of old-age peasants' households has been continuously increasing.

Main reasons for such a trend the author sees in rural exodus, especially of young people from agricultural regions to schools and work in nonagricultural activities. Also the number of younger labour power from agriculture taking part-time or permanent employment out of agriculture has increased.

At the end author directs our attention to the problem of social insurance of those persons in agriculture who are not able any more to earn their living by work on their own. The author in connection with this discusses some alternatives, namely the proposal for creation of the pension-funds for old and disabled peasants.

РЕЗЮМЕ

СТАРЧЕСКИЕ ХОЗЯЙСТВА В ДЕРЕВНЯХ

Автор в настоящей статье рассматривает причины, которые вызвали увеличение числа старческих хозяйств в сельском хозяйстве Югославии. В 1960 году в нашей стране было 67.223 хозяйства без рабочей силы, или 2,6% всего числа единоличных хозяйств. Это в самом деле и есть старческие хозяйства. Анкеты, проведённые в некоторых краях, показывают, что число таких хозяйств постоянно увеличивается.

Самой главной причиной этого явления автор считает массовый уход молодёжи из деревень в города на обучение и на работу в общественные предприятия, а также и факт, что всё большее число деревенской молодёжи находит себе постоянную работу вне рамок своего единоличного хозяйства. Все эти свои положения автор сопровождает соответствующими данными.

В конце настоящей статьи автор предупреждает, что общество должно решить вопрос социального обеспечения лиц, которые больше не в состоянии собственной работы в сельском хозяйстве обеспечить для своего существования. В связи с тем автор даёт несколько решений этого вопроса, одним из которых было бы образование фондов для пенсионного обеспечения состарившихся крестьян.